

MOTOR XARAKAT VA NUTKNI TEKSHIRISH TEXNOLOGIYASI**Isaeva Mushtariy Alisher qizi***Alfraganus unversiteti Defektalogiya yo'nalishi talabasi***Karimova Z.***Alfraganus universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi*

Nutqning talaffuz tomonidan tekshirish ishlarini olib borishda avvalambor, artikulyatsion nutq apparatini harakatchanligi, ovoz bo'limining holati, nutqiy nafasni qay darajada rivojlanganligi tekshiriladi. Bolani tekshirish ya'ni kuzatish orqali bolaning artikulyatsion nutq apparati holatini aniqlash mumkin. Tekshirish davomida bola bilan muloqatga kirishiladi. O'yin orqali maktabgacha yoshdagi bola nutqining talaffuz tomondan tekshirish mumkin. Artikulyatsion nutq apparatini tekshirishda jag' holati, til, lablar, tishlar qanday holatda ekanligi tekshiriladi. Lablarning qalinligi, tilning xaddan tashqari kattaligi, tishlarning noto'g'ri joylashuvi, jag'da progeniya yoki prognatiyaning bo'lishi nutqning talaffuz tomondan buzilishiga olib keladi.

Artikulyatsiya mushaklarining harakatchanligini yetarli emasligi natijasida tovushlar talaffuzida kamchiliklar kelib chiqadi. Lab mushaklarining jarohatlanishi natijasida ham unli xam undosh tovushlar talaffuzida kamchiliklar kuzatiladi. Ayniqsa lab undoshlari p, m, b to-vushlarida buzilishlar kuzatiladi. Bola lablarini cho'chchaytirishga, doira holiga keltirishga, tepa labini tepaga ko'tarishga, pastki labini pastka tushirishga va boshka bir kator harakatlarni bajarishga qiynaladi. Lablar harakatini cheklanganligi butun artikulyatsiyani buzilishiga olib keladi.

Artikulyatsion nutq apparatida uchraydigan kamchiliklarni bartaraf etish uchun turli artikulyatsion gimnastikalardan foydalaniladi.

Artikulyatsion gimnastikani o'tkazishda taktil-propriotseptiv stimulya-siya, statik-dinamik sezgilarni rivojlantirish, aniq artikulyatsion kines-teziyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ishning dastlabki bosqichlarida saqlangan analizatorlardan (eshitish, ko'rish, taktil) mukammal ravishda foydalanish orqali amalga oshiriladi. Mashqlar ko'zlarni yopiq holda bolaning diqqatini propriotseptiv sezishlarga qaratish orqali bajariladi. Artikulyatsion gimnastika dizartriyaning shakli va artikulyatsion apparatning jarrohatlanish darajasiga qarab differen-siyalashtiriladi.

Nutq muskullari harakatini rivojlantirishdan avval yuzning mimik muskullari mashqlaridan foydalaniladi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolada mimikaning ixtiyoriy va differensirlashgan harakatlari va o'z mimikasi ustidan nazorat qilish rivojlantiriladi. Bolaning so'zli ko'rsatma bo'yicha ko'zini ochish va yopishga, qoshlarini chimirish, lunjini shishirish, so'lagini yutish, og'zini ochish va yopishga o'rgatiladi.

Yuz va lab muskullarini yetarlicha kuchini rivojlantirish uchun toza ro'molcha, naychadan foydalanib maxsus qarshilik mashqlaridan foydalanila-di. Bola naychani

lablari bilan ushlab, katta odam uni tortib olishga harakat qilsa ham ushlab turishi lozim.

Tilning artikulyatsion gimnastikasi tilning uchini pastki tishlarning chetlariga faol tegishini tarbiyalashdan boshlanadi. So'ngra tilning umumiy, kam diferensirlangan harakatlari avval passiv keyin passiv-faol va faol harakatlari rivojlantiriladi.

Tilning ildizi muskullarini rivojlantirish ularni maxsus zond orkali til ildizini ta'sirlash yo'li bilan reflektor ravishda qisqartirishdan boshlanadi. Mustahkamlash ixtiyoriy yo'talishdan foydalanib o'tkaziladi.

Artikulyatsion motorikani rivojlantirish uzviy ravishda umumiy va maxsus mashqlardan foydalanilgan holda olib boriladi. O'yinlar artikulyatsion motorikani xarakteri va nuqsonning darajasi, bolaning yoshini e'tiborga olgan holda tanlaniladi.

Ovozni rivojlantirish va korreksiyalash uchun turli xil ortofonik mashqlardan foydalaniladi, bu mashqlar nafas faoliyati, fonotsiya va artikulyatsiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ovoz ustida ishlash artikulyatsion gimnastika va massajdan so'ng olib boriladi. Bular bilan birga yana bo'yin muskullarini bo'shashtiruvchi, boshni xar tomonlama harakatini bajarish bo'yicha maxsus mashqlar, shu mashq bilan bir vakqni, o'zida i-e-o-u-a unli tovushlarni talaffuz etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ovozni korreksiyalash uchun yumshoq tanglay harakatini faollashtirish katta ahamiyat kasb etadi. Buning uchun suv tomchilarini yutish, yo'talish, esnash imitatsiyalarini bajarish, qattiq atakada «a» unlisini talaffuz etish mashqlarini bajarish tavsiya etiladi. Ushbu mashqlar oyna oldida hisob ostida o'tkaziladi. Qo'yidagi usullardan foydalaniladi: tilni orqa qismini qo'zg'atish va til yordamida tanglayni taqillatish harakatini bajarish; ixtiyoriy yutish harakatini bajarish; bunda logoped tomizg'ich bilan halqumning qarshi devoriga suv tomizadi, bu vaqtda bolaning boshi bir oz orqaga egilgan bo'ladi.

Ovoz hosil qilishda jar harakatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun og'izning ochish va yopish, chaynash imitatsiyasi mashqlaridan foydalaniladi.

Shuningdek pastki jag'ni tushirish bo'yicha maxsus mashqlardan foydalaniladi. Logoped muskullar bo'shashganidan so'ng pastki jag'ni 1-1,5sm pastga tushirishga yordam beradi(bola OG'ZINI mustaqil ravishda yopadi).

Harakatlar hajmi va suratini ixtiyoriy nazorat kilish turli ko'rgazmali usullardan foydalanib amalga oshiriladi (quduqqa chelakni tushayotgani, arqonga borlangan sharcha tasvirlangan rasmlar va hokazo). So'ngra bu mashqar so'z ko'rsatmasi bo'yicha bir vaqtning o'zida turli tovushlar birikmasini (don-don, pap-pap, kar-kar) talaffuz qilish bilan birgalikda bajariladi.

Tanglay muskullarini mustahkamlash uchun uni bo'shashtirish va taranglashishni navbati bilan almashtirish mashqlaridan foydalaniladi. Bolaga esnash harakatini tugashida «a» tovushi talaffuz etish, OG'IZNING katta ochiq holatida «a» tovushini talaffuzidan «p» tovushiga nafasni bosim ostida ushlab turib o'tiladi. Bolaning diqqati tanglay holatini sezishga qaratiladi. Shuningdek ovoz kuchi tembri va balandligini rivojlantirish mashqlaridan foydalaniladi. Masalan, o'nliklar bo'yicha

ovozni kuchaytirib turri sanash va ovozni asta-sekin pasaytirib teskariga sanash mashqlaridan foylaniladi. Ovoz tembri, balandligi va ovoz intonadiyasini rivojlantirishda turli o'yinlar ertaklarni rollarga bo'lib o'kish, inssenirovkalar katta ahamiyatga ega.

Nutqiy nafasda uchraydigan kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida turli xil nafas mashqlari olib boriladi. Nafas gimnastikasi umumiy nafas mashqlaridan boshlanadi. Uning asosiy maqsadi nafas hajmini oshirish va uning ritmini normallashtirishdir.

Bolaning og'zi yopiq holda burun teshiklarini navbatma-navbat yopib nafas olishga o'rgatiladi. Nafas olishni chuqurlashtirish uchun bolaning burun teshigi yonida «nafas yelpig'ichi» hosil qilinadi.

Burundan nafas chiqarishni o'rganish bo'yicha mashqlar o'tkaziladi. Bolaga og'zini ochmasdan «chuqur nafas ol va cho'zib burun orkali chiqar» deb ko'rsatma beriladi.

Keyingi mashqlar og'izdan nafas olishni rivojlantirishga qaratiladi. Logoped bolaning burnini yopib alohida unli tovush yoki bo'g'inlarni talaffuz qilishni so'rashga qadar og'izdan nafas olish taklif qilinadi.

Nutqiy nafasni korreksiyalashda «qarshilik mashqlaridan» ham foydalaniladi. Bola og'izdan nafas oladi. Logoped nafas olishga qarshilik qilgandek 1-2 sekund davomida qo'lini bolaning ko'krigiga qo'yadi. Bu ancha chuqur va tez nafas olishga va uzoq nafas chiqarishga imkon yaratadi.

Nafas mashqlari har kuni 5-10 minut davomida o'tkaziladi. Ushbu mashqlarni bajarishda nafas chiqarish vaqtida logoped unli tovushlarning turli qatorini talaffuz qiladi va bolani unga taqlid qilishga undaydi va bunda ovozni balandligini o'zgartirali. So'ngra bolani undosh tovushlarni alohida va unli tovushlar bilan birgalikda talaffuz qilishga undaydi.

Dinamik va statik nafas mashqlari mavjud.

Nafas mashqlarini o'tkazishda bolaning toliqib qolmasligiga yelka va bo'yin muskullarini taranglashtirmasligiga ahamiyat berish lozim. Mashqlar sanoq ostida yoki musiqa jo'rligida bajarilishi lozim.

Nafas mashqlari ovqatlanishga qadar yaxshi shamollatilgan xonada o'tkaziladi.

Artikulyatsion praksisni rivojlantirishda erta boshlangan logopedik ish, bolaning nutqiy tajribasini kengaytirish va boyitish, maxsus bo'yin mashqlari katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ayupova M.Yu. Logopediya. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007
2. Волкова Г. А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушениями речи. Вопросы дифференциальной диагностики: учеб.-

метод. пособие / Г. А. Волкова. - СПб. : ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2005. - 138 с. - Библиогр.: с. 134. - ISBN 5-89814-207-X.

3. Иншакова О.Альбом для логопеда / О. Б. Иншакова. - М.: ВЛАДОС, 1998. - 279 с.: цв. ил. - (Коррекционная педагогика). - ISBN 5-691-00179-5.

4. Ковшиков, В. А.Исправление нарушений различения звуков : методы и дидакт. материалы / В. А. Ковшиков. - СПб. : КАРО, 2006. - 122 с. : ил. - (Популярная логопедия). - ISBN 5-89815-729-8.

5. Методы обследования речи детей : пособие по диагностике речевых нарушений / под общ. ред. Г. В. Чиркиной. - [4-е изд., доп.]. - М. : АРКТИ, 2005. - 240 с. - Библиогр.: с. 237-238. - ISBN 5-89415-266-6.

6. Основы логопедической работы с детьми : учеб. пособие для логопедов ... студентов пед. уч-щ / под общ. ред. Г. В. Чиркиной. - [3-е изд., испр.]. - М. : АРКТИ, 2005. - 240 с. - (Б-ка практикующего логопеда). - Библиогр.: с. 239. - ISBN 5-89415-246-1.